

Adiñekoakaz Italiaren bealdetik txangolari III

2.009an Dagonillaren 26an.

Asisera joateko bide luzea zalata, goizeko 6:15retan jagi giñan 7:00retan gosaria artzeko.

7:30etan Mari Josek, berebilbusean igonda egon giñanean esan euskun, Erroman debekatuta egoala lantegiak ipintea, berebillak botaten dabezan ko2ekin⁶⁹ naikoa zalako. Eta orain Erromaren goialdeko Unbria, Italiaren Apeninoko mendikate artean ori-uridin eskualde ederrenera joango giñela.

Benetan ikuspegi ederra euki genduna, Apenino mendikateak beti biztan euki genduzala, eta bidean goazela: Artea, azkasi, aretza, piñu, izai edo zapin⁷⁰, makal, eltzun edo zurtxuri⁷¹, urki, ereiñotz, gorosti gitxi ikusi neban, eta leizarraren arteko ugaritasunean joan gintzazalako.

Baratzetan: Gaztaiñondo, aranondo, keriza, in-txaur, urretx, sagarondo, pikondo, olibondo, jirasol, gari, garagar, zekale⁷², maats, kebelar⁷³, laranondo edo urresagar⁷⁴, eta tomate ugari ikusi nebazan.

Etxeetan eneban nortasun aundirik ikusi, etxea babesteko txapel edo teillatu ona bear daualako.

10etan eldu giñan Apeninoseko mendi-katean dauan Subasio mendiaren goi-aldera, erdia baiño goratsuago dagoan Asis errira, eta talaimendi or-tatik, Espoleto deitzen dan zelaitasun aundi bitar-tetik mendimazelako bizkarrean kokatuta dagon Perusako erria ikuspegi zoragarrian ikusten dana.

Asis, arri landuagaz eginda dagoan erripoli ta baketsu lez agertzen da, 1.997ko Iraillaren 26an euki eben lurikara izan ezik. Ipar mendebalean San Frantziskoren eleiza ta lekairretxe sakratuak koka-

tuta daukaz, eta erdiko Ekialdetik kanpandorreak ta lekaretxearen dorrea bistan dagoz.

Arrigarritzko anditzar guzti ori, arri-erinduko landuan eginda dago, eta XIII ta XIVn. Gizaldietan antze-ederraren trebetasunezko maixuak ornitu eben.

Gotiko itxuran eginda dago goiko basilika edo eleiz nagusia, eta erromatar itxuran beko basilika.

Frantziskotar lekaide batek erakutsi euskun lekaretxe guztia, San Frantziskoren oial ta oiñetako latz, eta berak egin eban lekaidego arauaren agiritik asita.

San Franzisko illobiratuta dago aldare eder ingurutik, eleizak iztukuberrian⁷⁵ margoztuta daukazan margo-irudiak ikusi genduzan, eta 1.997ko lurrikarak egin ebazan kalteak, gaur oraindiño konpontzen dabizenak erakutsi euskun.

Eleizatik urten da, Mari Josek ordu erdiko atsedena emon euskun, eta argazkiak atara, garagardo bat edan eta irolara ostera egin eta gero, Saboia jatetxera joan gintzazan bazkaltzera.

Jaten, ondo baiño obeto emon euskuen, ba makarroi en eragipenetik urten da, ugolo, erris edo arroza olagarroagaz egosita atara euskuen, eta oso gozo ta alai jan gendun, aurrean euki gendun guztia.

Ordubi eta erdietan berebilbusera igon gendun, Erromara urbiltzen goazela Orbietora joateko.

Orbietoko Uria, Arno ta Tiber ibaiaren erdi bitartean eta

(69) ko2 = co2. (70) Izai edo zapin = abeto. (71) Makal, Eltzun edo zurtxuri = chopo. (72) Zekale = centeno. (73) Ke-belar = tabaco. (74) Laran-ondo edo urre-sagar = naranjo. (75) Iztuku-berrian = pinturas realizadas al fresco.

Lurrarteko Itsaso⁷⁶ ta Apeninos katemendi bitartean, Unbria lurzabalaren mendiska baten bizkargaiñean kokatuta dago, Terniko probintzi edo lurraldean.

Eta Mari Josek, bidea berebillbusean ibiltzen goazela, Orbietoren asierako edestitik asita, bere gertakizun garrantzitsuenak, ondo baiño obeto argitu euskuzan, adibidez:

Orbieto, Etruriak eukazan 12 Uriartekoa zala, eta jakin ez arren noz agertu ziran, K.a. XIIn. gizaldian gaur Toskana esaten jakon lurraldean, irautez kokatuta egon zirala, eta euren mugak, Po ibarra eta Kanpaniaraiño zabaldu zituezala esan eban.

K.a. IX-IIIIn gizaldi bitartean lortu ebela euren jakintasun aundiena.

K.a. 753ean eurak sortu ebala erromatar Latin, kaizerta ta guda-eritzia. Gero, eurak be iruntsiko ebezanak.

K.a. VII-VIn. gizaldi artean, euren jendekuntzazko gorenean, inguratzen eutsuezan erriak: Umbro, Liguirino, Latino, eta Sabino'ak baiño, askoz geiago zirala.

Euren izaerazko gogotasunean gudazale baiño, geiago gura ebela apainkerian eta oporretan ibili.

Eta nai-ta Griegoen jendekuntza euren oiñarria izan, jakituriaren trebetasunezko edertasunean sakontzen baiño, geiago gura ebazalako apaingarriko edertasunak obari-zaletasunean⁷⁷ ibili, sekula ez zirala oartu, Griegoak demokrazizko askatasunaren bidetik, sortzaille izateko euren almenagaz.

Arria, arbizia, terrakota⁷⁸, eta batez be tupiki edo borontzea lantzeko bereziak izan ziran, gaur eurak terrakotan egineko illobi ederrenak: Britania, Loubre eta Giulio Aita Santuaren erakustokietan diranak, eta baita tupiki edo borontzezko irudietan egineko ainbat gauza erakustokietan zabalduta dagozenak.

Azalezko edesti laburra.

Orbietori buruz: Etruskoak biztandu edo bizitzen joan zirala, eta K.a.

IX-IIIIn gizaldi bitartean erlijiozko "Fanum Voltumae"? garrantzizko biltoki sortu ebela.

K.a. 265'an, Sentinoko lurraldean erromatarren aurkako borroka galdu ebenean, euren mendera aldatu zirala.

K.o. VIIn. Gizaldeen, Orbieton, lenengo Godoak, gero Bizantziotarrak, eta askenez Longobardoak indarrez sartu zirala.

1.137an Orbietoko biztanleak, askatasunezko erriuria izatea erabagitu ebela.

1.157an, IV Adriano Aita Santuak, eleiz laterrien aurka, Orbietoren askatasuna ontzat artu ebala.

XII-XIIIIn gizaldietan, Orbietoko Uria lenengo: "Monaldestxi eta Filippesxi" sendien artean ikaragarriko anai arteko borroketan sartzen dala, eta geroago "Befti ta Malkorini" sendi bitartean.

1.354an Orbieto, Gil de Albornoiz Kardinalak menperatzen daua, eta osteria sartzen dabezala eleizaren laterritasunezko agindupera.

1.450ean agintari ezberdin igarota, askenez eleizak euki eben laterrien arteko agintaritzan menderatzen dabe, eta euren artean garrantzienetariko bat izatea lortzen dabela.

1.798an Napoleonek bere kaizertzara sartzen dabela, eta Erromako Errepublikaren errialde⁷⁹ bat bezala geratu zala.

1.816an Napoleonen agintaritzaz ezerezean geratu zanean, osteria alkartu ebela eleizaren laterritasunetara.

(76) Lurrarteko itsaso = mar Mediterraneo. (77) Obari-zaletasunean = ganacia, lucro, utilidad, usufructo, etc. (78) Terrakota = lur egosia. (79) Italia'ko Errepublikaren Erri-alde = canton.

Orbieton ikusketari.

3rak eta 20enetan eldu giñan Konzarako zingira edo ur geldiarene zelaietara, eta Orbietoko ardo gozoa egiten dabela jakin gendun.

Orbietoren Skaloko geltokiren enparantzatik, berez ibiltzen diran eskillarak igon genduzan, goialdean dauan “Brazzi” goroikizko gailluan⁽⁸⁰⁾, Orbietoko Ama Birjiñaren eleiza ikustera joateko.

Soragarria da Eleiz Nausi ori. Erromanikoan asten dana bere eraikintza eta gotikoan amaitu.

Maitani etxegille edo eraigilleak egin eutsezan azkarri’ak⁽⁸¹⁾, eta 1.997ko lurrikararen mugimendu bidez alperrik galduta geratu ziran, gaur berrizten dabizena.

Eleiz Nagusi onetan sortu zan, izanalda edo izatealdaren⁽⁸²⁾ miraria 1.260an, Praga de Pedrotar apaiz sinisgogor batek, ez ebalako sinis-sinisten mezako ardo ta ogia Jesusen gorputza ta odolean biurtzen zirala.

Pedro apaiz sinis gogor onek, Erromara joan zan eleiz-txango San Pedoren illobian, bere sinismena indartzeko, eta Erromatik itzultzen Bolsenan geratuta eta Santa Kristinaren elizpeko illobian mezea emoten egoala, ogiaren barrutik odola urtetan asi zan, areik eta aldareak euken oiala ia geienean busti arte.

Orbieton alabear edo beste gauza bategaitik, IV Urbano Aita Santua aurkitzen zan, eta oartuta gertakizun orren ospatsutasunarekin⁽⁸³⁾, odolez beteta egotan liño’ko oial⁽⁸⁴⁾ sakratu ori berengana urbiltzeko agindu eban, eta ortik aurrera Kristautasunezko Mundu osoarentzat “Kristoren Gorputzeko” besta edo jaieguna ospatzea agindu eban.

Erritarrak eta erriko apaizak erabagita, oroigarritzko liño sacratu ori toki berezi baten egon bear zala-ta, eleiza egiteko, San Konstazio ta San Brizio edo Priskako Santa Maria eleizaren bitarteko lekua aukeratu eben, eta 1.290eko Azaroaren 13an IVn. Nikolas Aita Santuak, eleiza barriaren lenengo arria, aurrealdeko laugarren zutabe edo infernua xixelkatuta dagon oiñarripean ipini eban.

Eleiza eraikiteko iru gizaldi bear izan eben, eta euki eben leenengo eraikillea Arnolfo di Kanbio izan bear izan eben, berari ezarri edo leporatzen dautsielako aurre-aldeko goi-aldean txuntxur bateko zirriborroaren egitamua, Eleiz-Nagusaren ikustokian dagoena.

Antza baiña, euki eben lenengo eraikitzailea Perugiako Bebiginate lekaidea izan bear izan eben, Eleiz-Nagusi onek daukazan iru elizbarneak, berak egin ebazalako. Eta bere ostean, Giobani di Uguzzione.

Eleiza jausteko larrian egoalata, Sienako zizelkari ta etxegille Maitanitar Lorentzorengana joan ziran, eta 1.309-1.310eko urtetan eleiz-gurutze edo eleiz besoak berak asmatuta, ostiko edo ormabularrakaz indartu ebazan, eta orrez gain Orbietoko jendartearen gogoak berotu, eleizarako asmatu ebazan koloreakaz eta gaur daukan iru tontor edo iruerpiñeko aurre-aldeagaz osatuta.

Eta ez bakarrik aurrealdea, eleizbarrua be ikusgarritzko itxuran edertu ebalako.

Maitanitar Lorentzo, Orbieton 1.330eko Ekain’ñan il zan, eta eleizaren eleiz-leioa edo armailazko eleiz-balkoia* bere il-ostean amaitu eben.

Orbietoko Eleiz Nagusi au, benetan ikusgarria dala, eta ainbat argazki atara neutzezan.

(80) goroikizko gailluan = funicular. (81) Azkarri = relieve. (82) Izan-alda edo izate-alda’ren miraria = el milagro de la transubstanciación. (83) Ospatsutasunarekin = majestuosidad. (84) Liño’ko oial = paño de lino sagrado. (*) Eleiz leioa edo armailazko eleiz-balkoia = tribuna.

6retan etxerantza urten gendun, eta 8:30etan afaltzen beratu gintzazan, eta afari ostean, solasez-alai ibiligiñan Papillo ostaletxe ingurutik.

Egun onetan konturatu nintzan, Italiarrak euren ekonomi edo egiten ebazan gauzakaz, etxerakoi edo gordezaleak agertzen zirala, eta buruan ainbat oldozketa egin eta gero oartu nintzan, euren oiñarrizko jarduera edo bizilegea, aginpeko edo mendeko “BAITA” euki ebalako zala⁸⁵, eta Papillo inguruan egiten egon gintzazan osteran, orretaz berba egin gendun denbora osoan, arteko gordinkeria bitxiak euren kontura esanda ogera joan arte.

Dana dala, txangolaritzazko ikusle-egarriak ondo asetu genduzan egun ederra ospatuta.

2.009an Dagonillaren 27an.

7:30etan jagi giñan 8retan gosaria artzeko, eta 8:30etan berebilbusera igon, eguneko oster egiteko.

Markok, berebilbusetik beratu barik, goian aipatutako gaingaiñeko xixelgintzan eginda dagoan “Bakea’ren Oroikarria” erakutsi euskun, eta iñork ez ebala gure, aiñ arri aundian edertasunez xixelkatutako senatorearen kubu⁸⁶ aundi ori, esan eban.

San Roke eleiza eta San Jeronimori eskeiñita dagoan Aita Santuaren eleiz ederraren aurretik igaro giñan.

Italian, Espainako ordezkoren jauretxea.

Augustoren enparantzan, Marko Bipsiano Agripa Augustoren lobak K.o. 27an, Augustorentzat egin eban erromatar jainko guztiari eskeiñitako arrigarizko jaunobi ederra, eta 608an Bizantzioko kaizer Fokas deritsonak IV Bonifasiori duan emon eutsen.

Bia del Corso eta Bia di Boka-Leon Beritateko kaletik berebilbusean igaroten goazela, Markok, Kosmedineko Santa Mariaren eleizan egoan leoiaren aotik eskua sartu ezker, egia a la guzurra esaten bazenuen igertzen zala.

Eta kale orretatik goazela Turlon jauretxea ikusi gendun, Markok, Espainako I Juan Karlos erregea gaztetan bizi zan etxea zala esan euskuna.

Erromaren aipatuenetariko Espainako enparantzan uste dot⁸⁷, berebilbusetik beratu gintzazala, berton eta goialdean, 1.502garren urtean Frantziako errege XII Luisek egin eban “Trinità dei Monti” eleiz ederra, eta 1.726an Frantziako errege XV Luisek, ondo apainduta beraiño egin eutsoezan arrizko eskillara eder ikusteko. Eta 1.789an erdian daukan arrixut edo obeliskua ipini eutsien.

Espainako enparantzaren izena, European, Batikanok aolkularitzazko aginpidean eukun idarragaitik beartuta, artuemoneko aolkuetan diplomazizko arlo ekintzak ugaritzen asi ziran, eta Espainak 1.653an,

(85) Aginpeko edo mendeko “BAITA” eukielako zala = conciencia subordinada, o, de servidumbre. (86) Aiñ arri-aundian edertasunez xixelkatutako KUBU = “Ara Pacis” con forma de cubo tallado en piedra. (87) Ez daukat ziurtasun aundirik emen beratu

bere ordezkaria bertan egon egian, Erroman leenengo egin zan ordezkartzazko⁸⁸ etxe-bizitzatik jatorko.

Eta bertan dauan gabarraren antzeko “La Barcaccia” iturrian ura edan, eta txantxa bitartez ainbat argazki atara neutsezan aren inguruai.

Aurrera eginda, ain garezti dan Mediziren Jarley etxe-ostatua erakutsi euskun Markok, eta esan be, zenbat balio dauan beren metro-laukonde bakotzak.

Espainaren ordezkari-etxea; Berninik egin eta il egin zan etxea, eta abar.

Markok, emen galdera bat egin euskun: Guk, gazteleraz gurtuko keiñadari itzagaz azaltzeko, zelako berbeagaz xedatu edo mugatzen gendun. Eta uma-je, ospeztu, auzpeztu, kilimusi, begiramen eta abar esanda, berak ez zan batera etortzen, eta erabagi barik itzi gendun.

Baiña etxean idazlan au egiten nauenean, gizabide edo adeitasuna⁸⁹ gogora etorri jatan, eta burua makurtuaren keiñadari gur egin edo agur egiteari⁹⁰, “UKURTU edo CORTESIA” uste dot izan zala berak aurkitzen eban itza.

Trebiko iturrira edo “Fontana de Trevi” kokatuta dauan lekura joan gintzazan eta arrituta geratu giñan oroikarri ori ikusterakoan.

Nikola Salbik egindako iturri au, Itsas-Aundi edo Zabala iruditzen dau, alboetan osasuna eta ulertasunezko irudiakaz adierazita. Eta daukan izena, gurutzatu egiten ziran iru kaletik datorko.

Erromako iturri onetara joaten diran biztanleak, iturria ikusita joaten diranean, lepoa edo bizkarrara emonda txanpon bat botaten dabe uraren babesa lortzeko, eta beren ospe aundia, berton iru pelikula egin ziran bidetik etortzen jako: “Iturrian iru txanpon”, “Erroman opor egunak”, eta “Bizi gozagarria”.

Kolonnaren Enparantzatik aldatu gintzazanean, 1.800 urte eta 40m. gaiñ-aldeko neurrian daukan Marko Aurelioren arri tente edo zutarri ederra ikusi gendun.

117-134 urte bitartean Publio Elio “Adrianok” eginetako jauretzearan geratzen diran ondamenak ikusi genduzan. Eta emen Markori itandu neutson: “Munduko bigarren guda aundian, ia zergaitik lerkaietkin ez zan ikutu an dauan oroikarri guzti ori”. Berak erantzunda: “Oroikarri eta Batikanoa babes-teko, itzarmen edo itun bat egon zalako gudaren agintari guztietkin” erantzun eustan.

Loiolako San Inazioaren enparantzara joan giñan, eta an ikusi gendun Jesusen Lagunak daukien eleiz ederra eta berton San Inazio illobiratuta dagon arrillobia.

Ortik, Marko Bipsanio Agripak⁹¹ K.a. 27-25 urte bitartean euren jaingo guztiari eskeiñita egin eben “Illetxea”⁹² ikustera joan giñan.

Arrigarrizko oroitzarri-jauretxe orren aurre-aldean idatzita dauka: “M· AGRIPPA· L·F·COS·TER·TIVM·FECIT”. Nik, ez dakitena bere esangura zer dan, baiña Barroetatar Klaudioren laguntzagaz argituko dodana.

Markok, Munduko etxegille guztiak burua makurtu egiten dabela barrura sartu orduko esan euskun, eurentzat: “Bikaintasun⁹³, Edertasun⁹⁴, eta Egokitutasunaren Bikaintasuna”⁹⁵ dalako.

(88) Ordezkartzaren etxe-bizitzatik = embajada, o casa del embajador. (89) Gizabide edo adeitasuna = fineza, urbanidad. (90) Gur egin edo agur egiteari burua makurtuaz batera = saludo de “CORTESIA”. (91) Marko Bipsanio Agripa = K.a. 63-12'ko urte bitartean bizi zana. (92) Illetxea = panteon. (93) Bikaintasun = perfección. (94) Edertasun = belleza. (95) Egokitutasunaren Bikaintasuna = perfección de la armonia.

Baiña gaur erakusten dabena ez da Agripak egin ebana, 80garren urtean erre egin zalako, eta gaur ikusten doguna, K.o. 118-125 urte bitartean Adrianok egin ebana dalako.

Beren gaurko betiko itxuran agertzea, IV Bonifazio Aita Santuari zor jako, 608an Fokas⁹⁶ Bizanzioko Erromatar kaizerrak berari emon eutselako, eta eguneroko mezea emoten dabe andik ona, utsarte barik.

Rafael, etxegille ta margolari aundia be, 1.520an il zanean emen illobiratu eben.

Txilin edo Kanpaiaren enparantzara joan giñan, ikusteko ezer ez ebana euki, eta Ikastetxe Nagusiko kaletik Nabonnako enparantzara joan giñan.

Goian aipatuta daukat enparantza onen edertasuna, K.o. I gizaldian Domiziniak zelai onetan egin-dako jolastokia, eta 1.644an Xn. Inozenziok Egiten egoan jauretxea, gaur Brasilgo ordezkartzaren etxea dana, Berniniri zelan agindu eutson iturriakaz edertzeko, eta onek, berak asmatuta, orduan ezagutzen ziran Munduko Lau lurralde nagusienak euren erreka nagusiakaz iturri orreitan iruditut ebazan.

Lourdes eta ni oso nekatuta egon gintzazan, eta egurazteko emon euskuen denbora, nun baiten zezozer artzen ezarri egin bear giñela gogoratu jakun.

Domiziniak kafetegian ezarri giñan, eta Koka-kola ta garagardo bategaitik, 6 eta 9 euro ordaindu genduzan. Bereala gogoratu nintzen Astobizatar

(96) Fokas kaizerra = ?-610 urte bitartean bizi zana, eta Erromatar kaizer-lez 602-610 urte bitartean.

Juan eta bere emazte Uriartetar Anak Bruselaseko aide-portuan esan euskuna: “Garagardo edo beste zeozer artzerakoan, obe dala ardandegian zutunik zerbitzen daben lekuan artu !”. Benetan egia.

Arratsaldeko ordu biak zirala VIA-SARDGNAko kalean “La BAIA” Pizzeria jantegi etxera joan giñan bazkaltzen.

Ostean, 4’30etarako Erromako Egoaldeko Ekialdean dagoan Kastelgandolfo errira eldu giñan, eta sumendiaren agoa daukazan urgarbiak ikustera joan gintzazan.

Markok, sumendiago orrek⁹⁷ daukazan ur garbi ederrak, azpian daukazan bideetatik eta euriaren urakaz bete ta daukan neurrian irauten ebala esan euskun. Eta beren urak Erromara eroaten dabela Bia Apioko ur bidetik. “Inguru ederra benetan”.

Eta gero, sumendiaren goialdeko mendira, VIIIIn. Urbano Aita Santuak (98) egin eben gaztelu edo jauretxea ikustera joan giñan.

XIIIn. Pio Aita Santu ezkerotik⁹⁹, Aita Santu guztien oportokia izan da, eta an ikusten zan jentetza mugi-aldetik, apaindurizko-berebilla ate aurrean dagoala, Aita Santua berton egoala gogoratu gintzazan, baiña bera babesteko egon ziran Zuizatar gudarutillak bakarrik ikusi genduzan.

Alderdi poli ta baketsua inguru ori, eta ikustea merezi dauana.

6’30etan igon gendun berebilbusera Papillo ostal txera joateko.

Afal ostean, Papillo ostal ingurutik solazederrean ibili gintzazan lotara joan orduko.

Erromako Uria oso garestia da, dirua atarateko daukiezan amarrukeriak¹⁰⁰ jakin ezik, euren edaritegi barru eta aurrean ipinten dabezan ezarlekuetan janedaten ezarri ezkeru, edaten doguna lau bider ordaindu bear dalako.

Eta au izan zan Erroman egin gendun azkeneko eguna.

Atutxatar Paul
Zornotzan 2.009an Irailaren 25an

(97) Albano izena dauka intzira edo ur-geldi ‘ko sumendi ago orrek, “lago” (98) VIII Urbano, Maffeo Barberini deitzen zana, eta 1.568-1.644 urte bitartean bizi ta Aita Santu-lez 1.623-1.644 urte bitarean. (99) Bera izan zan Kastel-Galdonfo’ko gaztelura joan zana oporretan. (100) Amarrukeriak = artimaña, artificio, ardiz, treta.